

هارمونی موسیقی ایرانی

فرهاد فخرالدینی

www.ketab.ir

انتشارات معین

سرشناسه	: فخرالدینی، فرهاد، ۱۳۱۶-
عنوان و نام پدیدآور	: هارمونی موسیقی ایرانی / فرهاد فخرالدینی
مشخصات نشر	: تهران معین، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهر	: ۴۴۶ ص.
شابک	: ۷-۱۳۰-۱۶۵-۹۶۴-۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
موضوع	: هارمونی موسیقی ایرانی- دستگاه‌ها
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۴ ۳۵۲ ف/ML۳۴۴
رده‌بندی دیویمی	: ۷۸۹
شماره کتاب‌شناسی ملی	: ۳۷۵۱۱۵۷

روبه‌روی دانشگاه تهران، فخر رازی، فالحی داربان، پلاک ۳
 صندوق پستی: ۷۷۵-۱۳۱۴۵ / تلفن: ۶۶۴۰۵۹۹۲
 خرید اینترنتی: www.mooin-publisher.com
 پست الکترونیک: info@mooin-publisher.com

فخرالدینی، فرهاد
 هارمونی موسیقی ایرانی
 چاپ اول: ۱۳۹۴
 شمارگان: ۱۱۰۰ نسخه
 حروف‌نگار و صفحه‌آرا: علی اکبر قربانی
 خوشنویسی روی جلد: بیژن بیژنی
 اجرای طرح جلد: ترنم حسن‌پور
 لیتوگرافی و چاپ: طیف‌نگار
 تمامی حقوق این اثر برای ناشر و مؤلف محفوظ است.
 تلفن مرکز فروش: ۶۶۴۱۴۲۳۰-۶۶۴۱۴۹۵
 قیمت: ۴۰۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

فصل یکم

۱۳	دانستنی‌های لازم
۱۴	هارمونی و آکورد
۱۷	آکوردهای سه صدائی (تریادها)
۱۹	آکوردهای سه صدائی با فواصل موسیقی ایرانی
۲۱	حالات آکوردهای سه صدائی
۲۳	وسعت صدای انسان
۲۶	آکوردهای چهار صدائی یا آکوردهای هفتم
۲۹	حالات آکوردهای چهار صدائی
۳۰	آکوردهای هفتم دیگر در موسیقی ایرانی
۳۵	آکوردهای پنج صدائی یا آکوردهای نهم
۳۵	معکوس‌ها یا وارونگی‌های آکوردهای نهم نهاییان
۳۷	انواع دیگر آکوردهای هارمونی
۳۷	آکوردهای با فواصل چهارم (کوارتال‌ها)
۳۷	کوارتال‌های دو صدائی
۳۸	آکوردهای کوارتال سه صدائی
۴۱	حالات آکوردهای کوارتال سه صدائی
۴۳	آکوردهای با فواصل پنجم (کوئینتال‌ها)
۴۵	کوئینتال‌های سه صدائی
۴۶	وارونگی‌های آکورد کوئینتال سه صدائی
۴۶	کوئینتال‌های چهار صدائی
۴۷	وارونگی‌های آکورد کوئینتال چهار صدایی
۴۸	آکوردهای بانت اضافی
۵۰	وضعیت‌های باز و بسته در تریادها
۵۲	مروری بر قواعد وصل آکوردها در تریادها
۵۲	وصل آکوردهای درجات اصلی

۵۶	انواع حرکت در هارمونی.....
۵۹	تغییر وضعیت یا جابه‌جائی نت‌های آکورد.....
۶۰	وارونگی اول در تریادها.....
۶۰	وارونگی دوم در تریادها.....
۶۴	آکوردهای درجات فرعی.....
۶۸	مروری بر قواعد وصل آکوردهای هفتم و آکورد نهم نمایان.....
۷۰	مروری بر نت‌های غیر هارمونیک (نت‌های زینت).....

فصل دوم

۷۶	هارمونی مُدها یا مقام‌های موسیقی ایران.....
----	---

فصل سوم

۸۷	دستگاه یا مقام همایون.....
----	----------------------------

فصل چهارم

۱۲۶	دستگاه یا مقام شور.....
-----	-------------------------

فصل پنجم

۱۴۲	متعلقات شور.....
-----	------------------

۱۴۲	آواز ابوعطا.....
-----	------------------

۱۵۵	آواز دشتی.....
-----	----------------

۲۲۲	آواز بیات ترک.....
-----	--------------------

۲۳۴	آواز افشاری.....
-----	------------------

فصل ششم

۲۳۸	دستگاه یا مقام ماهور.....
-----	---------------------------

فصل هفتم

دستگاه یا مقام سه گاه.....	۲۷۲
زابل.....	۲۸۰
مخالف.....	۲۸۰

فصل هشتم

دستگاه یا مقام چهارگاه.....	۲۸۸
زابل.....	۳۰۸
انواع آکوردهای ششم افزوده.....	۳۱۰
آکورد ششم افزوده ایتالیایی.....	۳۱۱
آکورد ششم افزوده آلمانی.....	۳۱۱
آکورد ششم افزوده فرانسوی.....	۳۱۲
آکورد ششم افزوده سوئیسی.....	۳۱۳
کاربرد آکوردهای ششم افزوده در مقام چهارگاه.....	۳۱۴
حصار.....	۳۲۱
مخالف.....	۳۲۲
منصوری.....	۳۲۲

فصل نهم

دستگاه یا مقام نوا.....	۳۲۳
گردانیه.....	۳۴۶
بیات راجه یا راجع.....	۳۵۱
عراق.....	۳۶۰

فصل دهم

دستگاه یا مقام های راست و پنج گاه.....	۳۷۳
گوشه پنج گاه.....	۳۷۶
زابل.....	۳۷۸

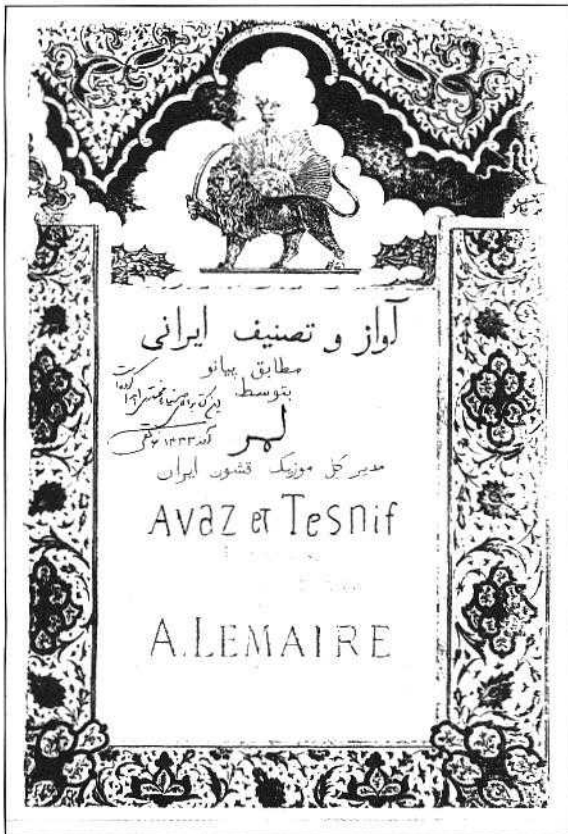
فصل یازدهم

۳۸۵	مدولاسیون در موسیقی ایرانی
۳۸۷	مدولاسیون دیاتونیک
۳۸۸	مدولاسیون های نزدیک
۴۱۱	مدولاسیون های دور
۴۱۲	مدولاسیون های خیلی دور به طرف عقب (پائین)
۴۱۶	مدولاسیون های خیلی دور به طرف جلو (بالا)
۴۱۹	آلتراسیون
۴۲۲	مدولاسیون با آلتراسیون
۴۲۷	مدولاسیون با توالی هماهنگ (تقلیدهای الگوئی یا سیکوئنس)
۴۳۳	مدولاسیون کروماتیک
۴۳۹	مدولاسیون آنارمونیک
۴۴۱	مدولاسیون با آکوردهای هفتم کاسته
۴۴۳	مدولاسیون با آکورد هفتم نمایان
۴۴۶	منابع و مآخذ

پیشگفتار

موسیقی ایرانی اساساً یک موسیقی تکامل یافته یک صدائی است و رابطه چندانی با موسیقی چندصدائی ندارد، ولی در نتیجه آشنائی فرهیختگان و هنرمندان ایرانی با فرهنگ و هنر دنیای غرب به خصوص اروپا، راه‌های تازه‌ای برای آفرینش‌های ادبی و هنری پیدا شد. در مورد موسیقی می‌توان به بهره‌گیری از موسیقی علمی مانند هارمونی^۱، کنتربوان^۲، ارکستراسیون^۳، فرم^۴ و امکانات دیگر موسیقی کلاسیک اروپائی اشاره کرد.

نفوذ فرهنگ اروپائی یا شروع تجدد در ایران بعد از سفر ناصرالدین شاه به فرانسه و اروپا صورت گرفت و با تأسیس مدرسه موزیک نظام (قشون) در دارالفنون، موسیقیدانان ایرانی با مباحث علمی موسیقی اروپائی آشنا شدند. در این دوره برای سر و سامان دادن به موسیقی، به خصوص موسیقی نظام، از چند موسیقیدان برای تدریس در ایران دعوت شد که تأثیرگذارترین آن‌ها موسیولومر^۵ فرانسوی می‌باشد. موسیولومر ضمن تدریس در این مدرسه، مدیر کل موزیک قشون ایران هم بود. او پس از آشنائی با مقام‌ها یا دستگاه‌های موسیقی ایرانی، قطعاتی را برای پیانو تنظیم کرد و پس از چندی کتابی با عنوان «آواز و تصنیف ایرانی مطابق پیانو» تألیف کرد که در سال ۱۹۰۰ میلادی با چاپ سنگی منتشر شد. در این کتاب دستگاه‌های موسیقی ایرانی که شامل درآمدها و گوشه‌های مهم و تصانیف و رنگ‌ها می‌باشند به شیوه هارمونی سنتی موسیقی کلاسیک اروپایی هارمونیزه یا هماهنگ شده‌اند.

در زمان چاپ این کتاب مدت‌ها از دوران موسیقی کلاسیک، گذشته و دوران رومانتيك هم در حال تزلزل بود ولی دوران تجدد ایران تازه در حال شکل‌گیری بود. موسیولومر در پی آن بود که ملودی‌های موسیقی ایرانی را برای پیانو و با هارمونی کلاسیک، آن هم به ساده‌ترین شکل آن هارمونیزه کند و ایرانیان را با پدیده جدیدی در موسیقی ایرانی آشنا سازد. به این ترتیب موسیقیدان‌های ایرانی با ساز پیانو که یک ساز اروپایی است آشنا شدند و ضمن فراگیری آن، مبانی و اصول اولیه هارمونی را هم یاد گرفتند و به تدریج در گروه‌ها و ارکسترهای خود از آن استفاده کردند.

تأثیر موسیقی کلاسیک اروپایی بر ملل دیگر به حدی بوده است که امروزه از آن به

عنوان موسیقی جهانی یاد می‌شود و قواعد و اصول آن در همه دنیا همواره رو به تکامل بوده و تجربیات و راهکارهای فراوانی برای بسط و پرورش موسیقی در نقاط مختلف دنیا پدید آورده است. ضمناً همیشه ارکستر سمفونیک‌های دنیا مهم‌ترین کارگاه‌ها و سازمان‌ها برای اجرای این آثار بوده‌اند.

هر مملکتی به انواع مختلف موسیقی نیازمند است. موسیقی سنتی ما به جای خود بسیار دلپذیر می‌باشد ولی جوابگوی کل نیاز موسیقی مملکت نیست. مملکت به موسیقی کودک، موسیقی جوانان، موسیقی رزمی، موسیقی حماسی، موسیقی فیلم و مخصوصاً موسیقی ملی نیازمند است. صدادهی سازهای سنتی زیبا و دلنشین است و برای بیان موسیقی اصیل ایرانی هم بسیار مناسب می‌باشد ولی باید توجه داشت که این سازها تکامل لازم را نیافته‌اند و برای اجرای قطعاتی که در مدها و تنالیت‌های مختلف نوشته می‌شوند مناسب نیستند و همواره با تغییرات درجه حرارت محیط هم کوک آن‌ها تغییر می‌کند. بنابراین استفاده از سازهای تکامل یافته اروپایی می‌تواند این مشکل را حل کند. سازندگان با تجربه اروپایی چند قرن روی سازها با جدیت کار کرده و معایب آن‌ها را برطرف کرده‌اند و امروزه این سازهای تکامل یافته با بهترین صدادهی در

اختیار ما قرار گرفته‌اند. بنابراین بهتر است از آن‌ها برای اجرای موسیقی ایرانی حداکثر استفاده را ببریم و ملودی‌های ایرانی را با شکوه و زیبایی هر چه بیشتر به همراه هارمونی و کنترپوان‌های لازم و با ارکستراسیون مناسب اجرا کنیم.

در موسیقی سنتی، قطعات ضربی معمولاً با ساز تمبک همراهی می‌شوند. می‌توان این همراهی را با یک هارمونی مناسب با سازهای ارکستر انجام داد. همه این‌ها راه‌هائی است که اکثر موسیقی‌دانان بزرگ دنیا رفته‌اند و موسیقی مملکت خود را با حفظ اصالت آن جهانی کرده‌اند. آهنگسازان بزرگی چون بلا بارتوک، زولتان کودای، امانوئل دوفایا و در همسایگی ما، آرام خاچاطوریان، عزیر حاجی بیگ‌آف، فکرت امیرآف، قارا قارایف، نیازی و غیره با اتکاء به موسیقی محلی و سنتی خود آثار ارزشمندی خلق کرده‌اند و فراتر از مرزهای خود تأثیرگذار بوده‌اند و اینک بسیاری از این آثار در آرشیوهای موسیقی جهانی قرار گرفته و با ارکسترهای معتبر دنیا اجرا می‌شوند. موسیقی مملکت نمی‌تواند فقط در موسیقی سنتی خلاصه شود. موسیقی ملی که بر اساس ملودی‌های ایرانی و با استفاده از هارمونی و کنترپوان و فرم‌های پیشرفته موسیقی و با ارکستراسیون مناسب موسیقی ایرانی نوشته می‌شود می‌تواند راه نجاتی از این بن‌بست و یکنواختی موسیقی ما باشد. اجرای موسیقی را نباید فقط به چند ساز محدود کرد، شاید به همین خاطر علینقی وزیر، ابوالحسن صبا، روح‌الله خالقی و... علاوه بر سازهای موسیقی ایرانی از سازهای اروپائی هم استفاده کردند. مثلاً ویلن را برای اجرای نغمات موسیقی ایرانی مناسب‌تر دانستند و راهی را رفتند که در اکثر کشورهای متمدن به وسیله موسیقی‌دانان و آهنگسازان بزرگ طی شده است. مرتضی محجوبی پیانو را که یک ساز اروپائی است با حسن و حال موسیقی ایرانی می‌نواخت. مهم احساس خود نوازنده و آهنگساز است. ساز یک وسیله انتقال احساس آهنگساز یا نوازنده است. برای آن که بخواهیم یک مطلب را به زبان فارسی بنویسیم لزوماً نباید از قلم و دوات استفاده کنیم. امروزه با قلم خودنویس و یا خودکار بهتر و سریع‌تر می‌توانیم منظور و افکار خود را بر روی کاغذ منتقل کنیم.

ردیف موسیقی ایرانی یک گنجینه گران‌بهاست و ما باید به آن مثل دیوان شعرای خویمان نگاه کنیم و همانند دیوان حافظ آن را عزیز بداریم. در اینجا سؤالی به ذهن می‌رسد و آن این است که آیا دیوان شعرای بزرگ و معروف ما چون حکیم ابوالقاسم فردوسی، مولانا، حکیم نظامی گنجوی، سعدی، حافظ و غیره که اشعارشان در بلندترین قله‌های شعر قرار دارند، کل نیاز شعر مملکت را در این زمان برطرف می‌کند؟ مسلماً خیر، چون این زمان حرف‌های تازه خود را می‌طلبد و به همین خاطر شعرای بعدی به شیوه‌های دیگری هم راه خود را ادامه داده‌اند. بعضی‌ها هنوز راه قدما را پی

گرفته و در پیچ و خم بدیع، قافیه و عروض اند و بعضی ها هم در پی یافتن راه های دیگر با قالب ها و مضامین نو می باشند. این راه به اشکال مختلف در همه دنیا دنبال شده و می شود و هر کسی راه خود را به شکلی که دوست دارد می رود. هر راهی نسبت به راه دیگر می تواند انحرافی تلقی گردد. اگر بنا باشد در هنر همه به یک شکل و در یک خط حرکت کنند فاجعه خواهد بود. در هر دوره همیشه یکی دو نفر نسبت به دیگران متجددتر بوده اند. مثلاً مولانا نسبت به شعرای قبل از خود یک شاعر متجدد بوده است. مگر نیما و شاملو راه گذشتگان خود را رفتند؟ موسیقی دانان، نویسندگان و هنرمندان دیگر مطابق پیشرفت های جامعه حرکت می کنند و به پیش می روند و آثار نو می آفرینند. وای بر آن روزی که همه شعرا بخواهند مثل حافظ و همه موسیقی دان ها هم مثل میرزا عبدالله و آقا حسینقلی باشند.

منظور نگارنده از تألیف این کتاب، نوشتن هارمونی برای موسیقی ایرانی بر اساس علم هارمونی در موسیقی جهانی و با توجه به گرایشات نت های درجات مقام های موسیقی ایرانی به سوی نت های جاذب (مثل نت های شاهد و تونیک) بوده است. گاهی هم به اقتضای مثال های ارائه شده به مبحث ارکستراسیون و در مواردی هم به رشته کنترپوان وارد شده ام.

به استثنای چند مورد، همه مثال های این کتاب از آثاری است که من آن ها را به منظور ساختن قطعاتی در موسیقی ایرانی نوشته ام. به هر حال مباحث ارکستراسیون و کنترپوان دو رشته مستقل هستند و هنرجویان عزیز می توانند با مطالعه کتاب های لازم با رموز این دو رشته هم آشنا شوند. در این کتاب بعضی از خطاهای هارمونی موسیقی کلاسیک نادیده گرفته شده است.

لازم است از استاد عالی قدرم زنده یاد امانوئل ملیک اصلان که با مهر بسیار مدت چهار سال هارمونی و تجزیه و تحلیل موسیقی غربی را در دوره عالی هنرستان موسیقی ملی به من آموختند سپاس گزاری کنم. تدریس این رشته به مدت بیش از ۴۵ سال در هنرستان و هنرکده موسیقی ملی، دانشکده های هنرهای زیبای دانشگاه تهران، دانشگاه آزاد و کلاس های خصوصی خودم از یک سو و فعالیت مستمر در ارکسترها به عنوان نوازنده، آهنگساز، رهبر ارکستر و نیز مطالعه دائم کتاب های هارمونی و پارتیتورهای آهنگسازان بزرگ دنیا از سوی دیگر برایم تجربیات تازه و ارزنده ای به همراه داشت و مرا بر آن داشت تا کتابی برای هارمونی موسیقی ایرانی بنویسم و تجربیات خود را در این زمینه در اختیار علاقمندان این رشته قرار دهم.

همچنین لازم می‌دانم از:
همکار هنرمند و دوست باوفایم علی اکبر قربانی به خاطر همکاری صمیمانه‌اش در نت‌نویسی
کامپیوتری از روی دست‌نوشته‌های اینجانب و صفحه‌آرایی کتاب،
خانم مریم تحویل‌داری به خاطر دقت در مقابله‌نت‌نویسی‌های کامپیوتری و مطالب تایپ شده
با دست‌نوشته‌های اینجانب،
و دوست گرامی جناب آقای لیما صالح رامسری مدیر انتشارات معین،
تشکر و سپاس‌گزاری کنم.

بهار ۱۳۹۴
فرهاد فخرالدینی

www.ketab.ir